

Zutphens Glas zonder Glans

Een vergelijking tussen gesloten glascomplexen gedateerd tussen c.1425 en c.1800 afkomstig uit Zutphen met glasvondsten uit dezelfde periode afkomstig uit andere plaatsen/regio's in Nederland

Onderstaand rapport is een poging om grip te krijgen op de waarde van glaswerk uit archeologische context als indicator van welvaart van de betreffende huishoudens en stedelijke samenleving, waaruit de glascomplexen afkomstig zijn. Er wordt een kwantitatieve en kwalitatieve vergelijking gemaakt van glascomplexen uit drie regio's: Oost Nederland, West Nederland) en Noord Nederland.

Een vergelijking van glascomplexen uit verschillende steden of een vergelijking op regionaal niveau is nooit ondernomen en het beeld voorafgaande aan dit onderzoek was dan ook geheel blanco. De hier gepresenteerde Zutphense glascomplexen vormen een goed uitgangspunt voor een dergelijke exercitie.

Ten aanzien van het voormalige gewest Holland hebben wij gekozen voor vier steden waarover voldoende gegevens beschikbaar waren: Alkmaar, Haarlem, Delft en Dordrecht.

In Oostelijk Nederland hebben wij gekozen voor steden die aan IJssel of Waal zijn gelegen en waar eveneens voldoende gegevens ter beschikking stonden: Kampen, Hasselt, Zwolle, Deventer, Nijmegen en Tiel.

Voor de buitengewesten is gekozen voor Groningen en Bourtange.

Uitgegaan is van glascomplexen die gepubliceerd zijn met gebruikmaking van het Deventer Coderingssysteem. Voor Groningen en Bourtange is een uitzondering gemaakt.

Er is gekozen voor de periode 1425 tot ca. 1800 omdat ouder glaswerk uitermate schaars is en een vergelijking zinloos maakt en jonger (19^e- en 20ste-eeuws) glaswerk uit archeologische context nauwelijks gepubliceerd is.

De gang van zaken was als volgt:

Per complex werden de aantallen en de kwaliteit van het geborgen tafelglaswerk opgetekend. Tevens werd de sociale status van de bewoners genoteerd voor zover deze op grond van historische informatie bekend was. Bijzondere objecten werden per opgraving vermeld.

Het materiaal is per complex met vindplaats (vondstnummer) volgens het Deventer Systeem ingedeeld in: drinkgerei (bekers, roemers, kelkgladen) en ander tafalgerei zoals kommen (waaronder in onze bewerking ook borden, zoutschaaltjes e.d. zijn begrepen) en kannen.

Het aantal categorieën hebben wij beperkt om overzicht te kunnen houden. Om die reden zijn stangglazen, zoals pasglazen en knotsbekers onder de bekers gerangschikt.

Flessen en ander glaswerk in gebruik in huis, werkplaats of apotheek zijn om dezelfde reden weggelaten. Bovendien zijn deze objecten voor de beoordeling van de sociale status van de bewoners minder belangrijk dan het tafalgerei.

De sociale status van de bewoners is als volgt genoteerd: rijk: ++; bemiddeld: +; niet onbemiddeld: ±; onbemiddeld: - en onbekend: ?

Het Zutphense materiaal is in drie stadsgebieden ingedeeld: locatie A: bestuurlijk centrum: 's Gravenhof en directe omgeving; locatie B: overige binnenstad; locatie C: Nieuwstad.

Van ieder opgravingscomplex is het aantal geborgen objecten per categorie genoteerd. Hiernaast is het percentage t.o.v. het totaal aantal vermelde glasobjecten (100%) berekend.

Zutphen

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V473</u>	20	100				++
1425-1475	[adel: verscheidene kantige ribbelbekers; koolstronk en sierflesje]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V340</u>	10	91		1	9	++
1450-1525	[adel: Gelders hertogelijk hof; twee knotsbekers; zegellakrood schaalpje]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V1413</u>	5	100				++
1450-1500	[rijke burgerij: noppenbeker op stam]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V1316/</u> <u>1683D-E</u>	7	100				++
1475-1525	[adel: geen bijzondere stukken]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>KU 1</u> <u>V49,85,</u> <u>90,91,10</u>	8	100				++
1475-1525	[rijke middenstand; geen bijzondere objecten]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V 1924</u>	16	64	9	36		++
1500-1580	[gegoede burgerij: twee knotsbekers, noppenbeker op stam]					

Loc.A	gl-bek	gl-ro	gl-ke	gl-kom	gl-kan	sociale
ZU-ST	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V1683A</u>	1	100				++
1575-1600	[adel: vetro a retorti bokaal]					

Loc.A ZU-ST <u>V647/413/</u> <u>284/201</u> 1685- 1744	gl-bek N % 21 60	gl-roe N %	gl-kel N % 14 40	gl-kom N %	gl-kan N %	sociale status ++
	[regentenfamilie: veel materiaal van goede kwaliteit]					
Loc.A ZU-ST <u>V 195</u> 1725-1861	gl-bek N % 4 57	gl-roe N %	gl-kel N % 3 43	gl-kom N %	gl-kan N %	sociale status +
	[gegoede burgerij; geen bijzondere objecten]					
Loc.A ZU-ST <u>V 248</u> 1744-1785	gl-bek N % 8 67	gl-roe N %	gl-kel N % 4 33	gl-kom N %	gl-kan N %	sociale status ++
	[regentenfamilie; geen bijzondere objecten]					
Loc.A <u>LH 7</u> <u>V 21</u> 1560-1608	gl-bek N % 5 72	gl-roe N %	gl-kel N %	gl-kom N % 1 14	gl-kan N % 1 14	sociale status ++
	[goudsmid: blauwglazen kan, versierde deksel]					
Loc.A <u>HvdK</u> <u>V 128</u> 1600-1650	gl-bek N % 12 39	gl-roe N % 3 10	gl-kel N % 11 35	gl-kom N % 5 16	gl-kan N %	sociale status ++
	[adel: kelkglas met getordeerde stam, ijsglasbeker met mascaron, glazen borden]					
Loc.A ZU-ST <u>V1288/</u> <u>1287A</u> 1750-1825	gl-bek N % 34 45	gl-roe N %	gl-kel N % 41 54	gl-kom N % 1 1	gl-kan N %	sociale status ++
	[gegoede burgerij: fraai materiaal: bekers, kelken, deksel]					
Loc.B HM <u>56/58</u> c.1500	gl-bek N % 13 100	gl-roe N %	gl-kel N %	gl-kom N %	gl-kan N %	sociale status ±
	[middenklasse: enkele Maigelgläser; knotsbeker]					
Loc.C <u>LOK-01</u> <u>V110</u> 1700-1750	gl-bek N % 1 50	gl-roe N %	gl-kel N % 1 50	gl-kom N %	gl-kan N %	sociale status ±
	[middenklasse: geen bijzondere objecten]					

Loc.C	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
<u>LOK-01</u>	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V86/101</u>	2 66	1 34				+
1450-1550	[gegoede burgerij: bijzondere berkemeier]					

Loc.C	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
<u>DS 82</u>	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>-106</u>	3 75	1 25				±
<u>V 478</u>						
c.1575	[middenklasse: twee vroege pasglazen]					

Loc.C	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
<u>DS 82</u>	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>-106</u>	11 73	3 20	1 7			+
<u>V459-468 S 98</u>						
1625-1675	[middenklasse: fluitglas, fraaie façon bekens]					

Loc.C	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
<u>OV 85</u>	N %	N %	N %	N %	N %	status
<u>V 26</u>	3 50		2 33		1 17	++
1550-1625	[rijk milieu; filigrain kelkglazen; robijnrood oorkannetje]					

Alkmaar, Afval van gorters, brouwers en een hospitaal. Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein. 1998

Onderzoek van drie beerputten.

<u>BP 1</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1625-1750	N %	N %	N %	N %	N %	status
	2 22		7 78			±
	[geen bijzondere objecten]					

<u>BP 2</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1575-1650	N %	N %	N %	N %	N %	status
	1 20	2 40	1 20	1 20		++
	[ijsglas beker met leeuwenkoppen en braamnoppen, kelkglas op genaskerde baluster, schaalte]					

<u>BP 3</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1600-1675	N %	N %	N %	N %	N %	status
	10 77	2 15	1 8			+
	[fraaie façon bekens, bijzondere berkemeier/roemer]					

Alkmaar, Langestraat 113, 115/117 en 119. “Wonen op niveau” 1997
6 beerputten met glas; 1475 tot 1825. Alleen tafelglaswerk beschouwd.

<u>BP 13F</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1575-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1675	3 50	3 50				++
	[geen bijzondere objecten]					
<u>BP 13F</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1675-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1825	36 55		27 41	3 4		++
	[geen bijzondere objecten]					
<u>BP 12A</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1475-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1575	8 42	5 26	5 26		1 6	++
	[lage koolstronk, berkemeiers, voetbeker, maigelbecher, blauwglazen kan}					
<u>BP 13B</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1575-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1650	5 63	2 25	1 12			++
	[grote beker versierd met opgelegde witte draden, rijk kelkglas op geribde nodusstam]					
<u>BP 13C</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1600-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1675	36 61	7 12	10 17	1 2	5 8	++
	[enorme ijsglasbeker met mascarons en braamnoppen, kometenbekers, ringbeker, vleugelglazen, fluitglazen, kannetjes, drinkkan, blauwglazen bord]					
<u>BP 13C</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1675-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1800	3 14		18 86			?
	[geen bijzondere objecten]					
<u>BP 13D</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1600-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1875	10 48	4 19	6 28		1 5	++
	[grote vetro a fili-beker, en andere façon-bekers, vleugelglas]					

Delft, IHE/Delft bloeit op een beerput. 1992

Glasvondsten uit twee 17de eeuwse en een 17/18de eeuwse beerput.

<u>BP 1+11</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1600-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1675	125 64	60 30	12 6			++
[fluitglas en kelkglas op vergulde mascaronstam; verscheidene façon bekers. Ook een strijksteen]						

<u>BP 12</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1675-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1750	4 33		8 66			+
[geen bijzondere objecten]						

Delft, Gemeenlandshuis; Oude Delft. Hoogheemraadschap van Delfland 1289-1989. Delft 1989

Twee beerputten [(B II(2) en B III(3))] leveren glaswerk op. Het glaswerk van beide putten is weggegooid tussen 1600-1725.

Voor de 17de eeuw:

<u>BII+III</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1600-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1700	69 48	25 17	25 17	6 4	18 13	++
[ijsglas papkom, glazen kommen, karaf, hanglamp, façonbekers, vleugelglas]						

<u>BII+III</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1700-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1725	7 29		17 71			++
[geen bijzondere objecten]						

Haarlem, Spitten aan het Spaarne. Archeologisch onderzoek onder de Gravinnehof in Haarlem. Haarlem 2002

Vijf beerputten leverden glaswerk op omvattende de periode 1500 tot 1775. Alle bewoners hoorden tot de (zeer) welgestelden.

<u>BP II</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1500-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1575	4 100					+
[waldglas noppenbekers, dierkopglas, voetbeker]						

<u>BP II</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1575-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1650	5 50	5 50				+
[vetro a fili e retorti beker]						

<u>BP III</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1575-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1650	4 57	3 43				+
	[geen bijzondere objecten]					
<u>BP XV</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1675-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1775	15 31	11 23	20 43	1 2		+
	[imitatie porseleinen kop]					
<u>BP XIX</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1625-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1740	37 65	7 12	13 23			+
	[fraaie façon bekens]					
<u>B XX</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1450-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1500	10 100					+
	[versierde voetbeker; maigelein op glasdraadvoet]					
<u>B XX</u>	gl-bek	gl-roe	gl-kel	gl-kom	gl-kan	sociale
1550-	N %	N %	N %	N %	N %	status
1675	12 60	6 30		2 10		+
	[façon beker met rozetten]					

Met betrekking tot de steden **Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel**

zie Steden in Scherven. Hiernaast de aparte verslagen betreffende

Hasselt: 'Van huisvuil en huizen in Hasselt' 1993

Kampen: 'Verscholen in Vuil' 1990

Zwolle: 'Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle' 4,1998

Deventer: 'Weggegooid en teruggevonden', 1989

Nijmegen: 'Tot de bodem uitgezocht', 1991

Groningen en Bourtange:

beerputgegevens gepubliceerd, maar niet gecodeerd volgens het Deventer Systeem:

Groningen: Uitgeput huisraad. Twee Groninger beerputten .. 1987,

Kattendiep deurgroeven 1988, Van boerenerf tot

bibliotheek 1992

Bourtange: Schans op de Grens 1993

Steden in Scherven 1 (1999).

p325: 16 Complexbeschrijvingen waaronder twee van Deventer. Statusbepaling en karakter van het gevonden materiaal worden beschreven.

p326: **Deventer, complex 5** (1425-1475). Afvalkuil achter de Polstraat. Inhoud: 30 ribbelbekers, waaronder een knotsbeker, een noppenbeker of koolstronk. 'Het materiaal is afkomstig uit een huishouden met enige welstand maar niet zeer rijk'.

BP XX	gl-bek		gl-roe		gl-keel		gl-kom		gl-kan		sociale
1425-	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1475	32	100									+

In 'Weggegooid en Teruggevonden' wordt over een eerder op deze locatie uitgevoerde opgraving bericht onder

Deventer, complexen 51-19 en 51-51. 43 maigelbächer met gekruiste ribbels (in cat. deel -79,-171,-178,-103 afgebeeld), zeven maigelein (waarvan een: -162 is afgebeeld), een beker met manchets op ajourvoet (-122), 13 koolstronken (waarvan -119,-111,-116 in het cat.deel zijn opgenomen) en een stangglas (-121). Sociale status: rijke burgerij, klopt geheel met kwaliteit en kwantiteit van het glaswerk. De complexen tezamen genomen levert het volgende overzicht op:

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-keel		gl-kom		gl-kan		sociale
5/51-	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
19/51	76	100									++
1450-1525	[knotsbeker, beker met glasdraadmanchet op ajourvoet, pelgrimsfles(?)]										

Deventer, Uit 'Weggegooid en Teruggevonden' 1989

complex 54-189. Datering 1375-1425. Ribbelbeker-179 en noppenbeker (type Schaffhausen)-180. Deze beker staat ook vermeld in Glas zonder Glans onder cat.nr 10.2. Rijke middenstand.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-keel		gl-kom		gl-kan		sociale
54-189	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1375-	2	100									++
1425	[noppenbeker, type Schaffhausen]										

Deventer, Uit 'Weggegooid en Teruggevonden' 1989

complex 50-11. Datering 1525-1650. Fragmenten van 12 drinkglazen. Vermeld worden een ijsglasbeker (-149), drie berkemeiers (afgebeeld: -140), vijf roemers (niet afgebeeld) en een lage koolstronk (-144). Sociale status: niet onbemiddeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-keel		gl-kom		gl-kan		sociale
50-11	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1500-	7	59	5	41							+
1650	[lage koolstronk, ijsglasbeker]										

Deventer, uit ‘Steden in Scherven’, p327:

complex 2 (1670-1710). Beerput aan het Burseplein. 54 stuks glas; enkele luxe objecten (karaf, cat.nr 91) en een tazza (cat.nr 297). Bekerglazen (façon en Boheems) cat.nrs 7,9 en 10). Knobbel- en ijsglasbekers. Sociale status: gegoede middenklasse.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>2</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1670-1710	17	44	10	26	10	26	1	2	1	2	+
	[ijsglasbeker, karaf, schaal op hoge voet]										

Deventer, Uit ‘Weggegooid en Teruggevonden’ 1989

complex 50-10. Datering 1675-1750. Fragmenten van tenminste 40

drinkglazen. Een lage cyl. beker (-78), 16 Boheemse bekers, waaronder met graving (-1,-15). 10 kelkglazen, waarvan een een (pseudo?)-luchtslingerglas (-19), drie met ‘Silezische’ stam (-29,-33,-30) en zes andersoortige stammen (-23,-34,-181 tot -184) en drie roemers (-35,-37). Sociale status niet vermeld maar waarschijnlijk een niet onbemiddelde bewoner.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>50-10</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1675-1750	16	43	3	8	20	50					+
	[geen bijzonder objecten, wel fors aantal]										

Dordrecht, uit ‘Steden in Scherven’, p331:

complex 113 (1375-1425). Beerput bij een huis aan de Groenmarkt. 8 ribbelbekers met enkelvoudig ribbelpatroon. Hiernaast ook bekers met gekruist ribbelpatroon.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>113</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1375-1425	8	100									+
	[veel vroege ribbelbekers]										

”Het glaswerk is de belangrijkste statusbepaler in dit complex. Glaswerk uit de periode van vòòr 1400 is zeldzaam in Nederlandse vondstcomplexen; het duidt op welstand”.

p333: **Dordrecht**, complex 170 (1540-1580). Beerput bij een huis aan de Groenmarkt. Een voetbeker, 5 knobbelbekers, 8 berkemeiers en een fluitglas met vergulding (vermoedelijk cat.nr 186, hoewel daar het complex 171 wordt genoemd. Zie hierover ook noot 17, p.369). Kwalitatief hoogwaardige producten, zoals de groene voetbeker (cat.nr 72). Sociale status: stedelijke middenklasse.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>170</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1540-1580	15	93			1	7					+
	[voetbeker, vermoed. Venetiaans fluitglas]										

p334 **Dordrecht**, complex 154 (1500-1600). 9 stuks (bijzonder) glaswerk. 2 vroege knobbelbekers, een (voet?)beker met ringetjes (vgl. Glas zonder Glans cat.nr 24.6), 2 kelkgladen, waarvan een van ijsglas met vergulding, 3 achtkantige stangglazen (waarvan een [cat.nr 291] met 'glasdraadmanchet' (ook afgebeeld in Glas zonder Glans, cat.nr 20.3). Status: lagere middenklasse (*Zie conclusie onderaan p 336*). Past niet bij dit fraaie glaswerk!

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>154</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1500-1600	7	78			2	22					++
	[zeer fraai en rijk glaswerk geeft hoge status]										

p336: **Dordrecht**, complex 158 (1580-1600). Beerput voormalig Minderbroederklooster. Zeven bekers waarvan een met emaildecoratie (cat.nr 32), een vetro a fili-beker (cat.nr 33), een wafelbeker met rozet en parel (cat.nr 40), 3 roemers, 2 kelkgladen. Schaal op voet (cat.nr 287). Sociale status: enigszins burgerhuishouden; niet de echte middenklasse (conclusie p.337). Op glaswerk beoordeeld: hoger inschalen!

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>158</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1580-1600	7	54	3	23	2	15	1	8			±
	[zeer fraai glaswerk]										

Nijmegen, uit Steden in Scherven, p341:

complex 210 (1400-1425). Beerput aan de Kannenmarkt. 9 vroege ribbelbekers gevonden. Eén is afgebeeld in Steden in Scherven (cat.nr 2). Sociale status: 'Gewoon stedelijk consumptiepatroon'.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>210</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1400-1425	9	100									±
	[veel vroege ribbelbekers]										

p342: **Nijmegen**, complex 255 (1450-1475). Beerput achter de Waalkade. 14 ribbelbekers met gekruist ribbelpatroon en 2 koolstronken. Sociale status: een niet onbemiddeld huishouden.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>255</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1450-1475	16	100									+
	[veel vroeg bekermateriaal]										

p345: **Nijmegen**, complex 204 (1500-1540). Beerkelder aan de Klokkenberg. 17 stuks glaswerk. Blauwglazen kan, vetro a fili e retorti-deksel van een bokaal (cat.nr 78), 4 berkemeiers, 2 stangglazen, 4 ribbelbekers, 2 koolstronken. Klasse van meer voornamen ambachtslieden (edelsmid); rijk huishouden.

De datering levert moeilijkheden op. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de filigrain-bokaaldeksel voor 1540 is te dateren (of het moet een import uit Venetië zijn). Ook de blauwglazen kan komt zo vroeg niet voor. Vroeg-16de-eeuwse stangglazen zijn zeldzaam en altijd rijk versierd. Meerdere exemplaren in één put is nog nooit vertoond! Ik denk daarom aan een einddatum van ca. 1600.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale status ++
<u>204</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
1500- 1600	12	86					1	7	1	7	
	[veel vroeg-15 ^{de} eeuws- en fraai vroeg-façon glaswerk]										

p347: **Nijmegen**, complex 266 (1650-1680). Beerput aan de Waalkade-Oost. 5 stuks glaswerk. Groenglazen bierbeker, kelkglas, 2 roemers en een glazen tulp (cat.nr 289). Status: eenvoudig stedelijk huishouden.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>266</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1650-	1	25	2	50	1	25					±
1680	[afgezien van tulp: geen bijzondere objecten]										

p349: **Nijmegen**, complex 201 (1690-1740). Beerput van een huis aan het Groene Balkon. 73 stuks glaswerk. Zowel façon-bekers (lage cilindrische gladde en knobbelbekers, hoge wafel- en netwerkbekers (cat.nr 35) als Boheemse dikwandige bekers komen voor (cat.nrs 13,14), 1 gegraveerd, de ander geslepen. Boheemse gefacetteerde beker (cat.nr 52), 15 kelkglazen (cat.nrs 236, 238), zoutschaaltje (cat.nr 306). Burgerlijk huishouden uit de modale klasse.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>201</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1690-	7	35			12	60	1	5			±
1740	[geen bijzondere objecten]										

p352: **Nijmegen**, complex 253 (1785-1800). Beerput aan de Grotestraat. 27 stuks glaswerk. Boheemse bekers, slingerlazen (cat.nr 262). Sociale status: lagere middenklasse.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>253</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1785-	5	31			11	69					±
1800	[geen bijzondere objecten]										

Aanvullend uit 'Tot de bodem uitgezocht', 1991

Nijmegen, complex Ei-gla (datering 1375-1850). Zeer veel glaswerk, reden om een splitsing aan te brengen in een periode 1375 tot 1575, een periode 1575 tot 1700 en een periode na 1700.

Vooraf gaat ca. 1300: *wandfragment van groene en honinggele loodglazen beker*.

1375-1575: 25 ribbelbekers, zowel ongekruid als gekruid patroon, ook kantige modellen (cat.nrs 286-288; 290-292), 3 maigeleinen (cat.nr 351), 15 koolstronken (cat.nrs 347-350), 4 berkemeiers (cat.nr 301), een noppenbeker (cat.nr 352), een stangglas (cat.nr 355), een knotsbeker (cat.nr 358), een voetbeker (cat.nr 359), een zegellakrood schaaltje, (cat.nr 355) en een met de diamant gegraveerde tazza (cat.nr 357). Beoordeeld op glaskwaliteit en kwantiteit: rijk huishouden.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Ei-gla</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1375-1600	51	96					2	4			++
	[bijzondere objecten: knotsbeker, voetbeker, opaak zegellakrood schaaltje en tazza]										

Van c.1575 tot c.1700: 7 façon-bekers, o.a. vetro a fili e retorti (cat.nr 294), ijsglasbeker (cat.nr 296), wafelbeker (cat.nr 293) en gladde bekens. Zes roemers (cat.nrs 353, 354), vleugel- en andere luxe kelkglazen (cat.nrs 337 en 338), opaakwitte kan met blauwe ring (cat.nr 333), 2 deksels (cat.nrs 302, 303). Beoordeeld op glaswerk: een rijk huishouden.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Ei-gla</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1600-1700	7	39	6	33	2	11	2	11	1	6	++
	[veel luxe glaswerk]										

Na 1700: 10 'Boheemse' bekens (cat.nrs 297-300) 20 kelkglazen (cat.nrs 335-336, 339-344), waaronder zeven "firing glasses" (cat.nr 340), gedateerd 1700-1750, een karaf (cat.nr 334) en een deksel (cat.nr 304).

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Ei-gla</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1700-1800	10	31			20	63	1	3	1	3	++
	[veel goed glaswerk]										

Uit de rijke inhoud van de beerput blijkt dat in de 15de en volgende eeuwen Nijmeegse burgers uit de hogere klasse over veel fraai glaswerk konden beschikken.

Tiel, uit 'Steden in Scherven' p361

complex 313 (1701-1778). Beerput bij groot huis aan de Anbtmansstraat-Koornmarkt. 411 objecten zijn in inv.lijst deel 1 beschreven: 11 glazen zoutschalen waarvan vijf opaakwit met blauwe glasdraad (cat.nr 303); andersoortige zoutkommetjes (cat.nrs 309-313), 59 beker-glazen en 128 kelk-glazen waaronder een 'firing glass' (cat.nr 222) en andere kelk-glazen (cat.nrs 193, 197-203, 206-208, 212, 213, 225-227, 239, 263, 266, 267). Kelkglas met wapenspreuk en

voorstelling in diamantgraving uit 1695 (cat.nr 216). 2 deksels (cat.nr 83). Bekers (cat.nrs 45,49,50,54,61,70). Alle Boheemse bekers met radgeslepen versiering (cat.nrs 18-25,27-29). Veel kelkglasten loodhoudend. Zeer rijke familie van Lith de Jeude. p270: foto enkele drinkglazen.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>313</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1701-	59	29	4	2	128	63	11	6			++
1778	[kelkglas met diamantgraving; zoutvaten]										

2 Tielse complexen zijn niet uitgebreid beschreven in ‘Steden in Scherven’ deel 1, maar wel opgenomen in inventarislijst (p.483 e.v.). Complex 307 en in deel 2 met cat.nr 278: maigeleijn op voet, en complex 311 met in deel 2 cat.nr 265: slangenglas. Beide zijn belangrijke objecten.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>307</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1500-	4	100									?
1525	[maigeleijn op draadvoet]										

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>311</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1575-					1	50	1	50			?
1600	[slangenglas]										

Zwolle, uit ‘Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle’ 4, 1998
p.144: complex Ossenmarkt, hof van Zwolle. Twee loodglazen bekers, datering 1250-1350. Elite-context. [Nu in museum Boijmans in Rotterdam]

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Oss95</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1250-	2	100									++
1300											

Zwolle, complex/kam95.

Bijzonder object: een koolstronk met ringvormig gebogen ‘trommelstok’doorns, datering/1400-1500. Elite-context.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>kam95</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1400-	1	100									++
1500											

Zwolle, complex pom95. Twee roemers, een vetro a fili-beker met witte banden en een blauwe lipdraad. Datering 1650-1675. Sociale context op glas beoordeeld: zeker niet onbemiddeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kei		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>pom95</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1650-1675	1	66	2	33							+
	[geen bijzonder objecten]										

Zwolle, complex eil95. Datering 1500-1650. Bijzondere objecten in 16A: Pasglas met draadmanchet. 16B-17A: Blauwglazen kan. Rood gemarmerd kannetje en een opaakrode glazen grape, ook een vetro a fili-beker en een knobbelbeker uit dezelfde periode. Tenslotte nog een drinkschaal op stam (tazza), gedateerd 16d-17A. Sociale context: rijk huishouden.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kei		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>eil95</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1500-1650	1	14			2	29	2	29	2	29	++
	[pasglas met draadmanchet, twee bijzondere kannen, tazze, glazen grape]										

Hasselt, uit ‘Van huisvuil en huizen in Hasselt’ 1993

p.41: **Hasselt, beerput 58.** Datering: 1475-1700. Glas komt voor in de periode 1590-1625 met 74 objecten. Een lage koolstronk (cat.nr 9), datering 1475-1525) zou dan niet passen in deze periode.

Bierbekers (cat.nrs 1 tot 5): een kleurloze cyl. beker, een vetro a fili-beker, een wafelbeker, een Bandwurmbeker en een ijsglasbeker. Verder een kleine knobbelbeker (cat.nr 6). Eén beker op voet [zie voor vergelijk: *Glas zonder Glans* cat.nr 44.5, en eerder Clevis en Sarfatij: ‘Borden uit een Dordtse beerput (ca. 1600)’, zie Rotterdam Papers IV, 1982, 23-34]. Zeven roemers, alle 17a, waaronder slechts een met braamnoppen (cat.nrs 10-16). Sociale context: ‘het materiaal uit deze periode duidt op welstand’ (onderaan p.49).

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kei		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>58</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1590-1625	16	24	49	73	2	3					+
	[veel roemers en fraai façon glaswerk]										

Kampen. Uit: ‘Verscholen in Vuil’ 1990

p.61: **Kampen, complex Kok87-3/6** Datering 1700-1750. Een kelkglas (cat.nr 221) en een beker (cat.nr 190) beide van loodglas. De sociale context wordt niet vermeld.

Kampen, complex Bl88-14 Datering 1500-1550. Bovendeel van een kantig pasglas. Wordt te vroeg gedateerd (16A), mogelijk t.g.v. de aanwezigheid van een interessant wandfragment van een pijpglas bezet met kleine nopjes, gedateerd rond 1400 (p.61). Sociale context niet genoemd.

Kampen, complex Bl88-51/54/55 Datering 1350-1500. Een bijzondere vondst: Draadribbeker (afb.2,p.62), vroege noppensbeker (cat.nr 236), lage koolstronk (cat.nr 231), Scheuer (cat.nr 232), maigelbecher (cat.nr 201). Sociale context: niet genoemd, maar op grond van het materiaal: boven modaal.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Bl-51/</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
<u>54/55</u>	7	88					1	12			+
1350-1500	[bijzondere modellen: draadribbeker; Scheuer]										

p.62: **Kampen, complex Bl88-105** Datering 1425-1525. Vijf ribbelbekers (cat.nr 186), een koolstronk (cat.nr 230), een koolstronk met naar binnen gestoken noppen afgedekt aan de buitenkant met een nop (afb.3, p.62). Sociale context op grond van het glaswerk: zeker boven modaal.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Bl-105</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1425-1525	7	100									+
	[bijzonder model koolstronk]										

p.63: **Kampen, complex Co88-8**. Datering c.1450-c.1550. Vier koolstronken, ribbelbekers, ook gekruist. Verder nog vroegere noppenglasfragmenten. Sociale context onbekend.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Co-8</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1450-1550	18	100									?
	[veel ribbelbekers en koolstronken]										

Kampen, complex Co88-10. Datering 1400-1475. Beker met kleine nopjes (afb.5 p63), zeven ribbelbekers (cat.nrs 185,187,200). Sociale context niet vermeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Co-10</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1400-1475	8	100									?
	[geen bijzondere objecten]										

Kampen, complex Me89=2. Datering 1500-1675. Maigelele (cat.nr 235), berkemeier (cat.nr 203), opaakrood schaalte (afb.6 p64), gladde cyl.beker (cat.nr 191), wafelbeker (cat.nr 202), netwerkbeker (cat.nr 195), kelkglas (cat.nr 224). Sociale status niet vermeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Me-2</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1500-1675	10	71	1	7	2	14	1	7			?
	[bijzonder object: zegellakrood schaalte]										

p.65: **Kampen**, complex Pui86. Datering 1650-1700. IJsglasbeker (cat.nr 188), vetro a fili-beker (cat.nr 192), twee netwerkbekers (cat.nrs 193,194), knobbelbekers (cat.nr 196-199), kelkgladen (cat.nrs 223 tot 228), roemers (cat.nrs 238 tot 241). Context niet vermeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Pui86</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1650-1700	26	64	7	18	7	18					?
	[bijzonder object: bodem van ijsglasbeker]										

Groningen, ‘Uitgeput huisraad. Twee Groninger beerputten, 1987.
Opgraving aan de Schoolstraat.

p.25: **Groningen**, beerput I. Datering: rond 1650. 9 pasglazen (één zevenkantig), alle groen met blauwe passen, twee wafelbekers, een roemer en een façon de Venise-kelkglas. Sociale status: middenklasse.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>Put I</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
c.1650	11	84	1	8	1	8					±
	[negen pasglazen, waaronder een zevenkantige]										

p.53: **Groningen**, beerput II. Datering: 1650-1775(?). 16 drinkglazen, waaronder 4 pijpglazen met passen (geen gewone pasglazen). Eén glas op glasdraadvoet, de drie anderen op cilindrische schacht op gladde glasdraad(?). Zouden alle 17de eeuws zijn. Vier beker glazen op geribde voetband, ook enkele op braamnoppen. Drie 18de eeuwse bekers; twee roemers; twee kelkgladen. Sociale status: gebruikers behoorden zeker niet tot de toplaag van de samenleving.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>PutII</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1650-1675	13	76	2	12	2	12					+
	[geen bijzondere objecten]										

Groningen. Kattendiep deurgraven 1988
Opgraving aan het Gedempte Kattendiep te Groningen

p.141: **Groningen**, beerkuil. Datering: 1550-1575. Fragment van een groene noppenbeker, van een gladde beker en van een pasglas.
Geen sociale status vermeld.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>BP</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1550-1575	3	100									?
	[geen bijzondere objecten]										

p.175: **Groningen, glasoven.** Datering: 1687-1698. 266(!) roemers van eenzelfde type (productie ter plaatse), 14 kelkglasten op holle (vierlobbige nodus)-balusterstam. Vermoedelijk hier gemaakt. 3 vleugelglazen, idem. 4 pasglazen, onzeker of deze ter plaatse zijn geblazen. 50 gladde cilindrische bekerglasten; plaatselijke productie. Ribbeters, netwerkbeters, wafelbeters, knobbelbeters en beters met glasdraadversiering (inclusief kometenbeters) en vetro a fili beters, tezamen 62 exemplaren. Merendeels ter plaatse geblazen. Aannemelijk is dat aan deze glasoven ook bierpullen met oor geblazen zijn.

Het glaswerk waarvan niet vaststaat dat het ter plaatse is geblazen, moet als recycling materiaal worden aangemerkt.

Omdat de opgraving geen afvalkuil of beerput betreft is de vraag naar de sociale status niet relevant.

Groningen. Van boerenerf tot bibliotheek 1992 (voormalig Wolters-Noordhoff complex)

p.347: **Groningen, beerput III.** Datering 1250-1550. Uit de periode 1250-1350, een zeldzame vondst: een fragmentje van een *Schlaufen-fadenbecher*, een ‘lusjesbandbeker’ (zie Glas zonder Glans, p.26/27). Uit de periode 1450-1550: fragmenten van een maiglein, een Maigelbecher, drie lage koolstronken en een laag kommetje met noppen.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-ke		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>PutIII</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1250-1550	7	100									?
	[een zeer bijzondere vondst: de lusjesbandbeker]										

p.352: **Groningen, beerput/kuil tezamen met put X.** Datering 1575-1700. Tenminste zes roemers met puntnoppen en latere types met braam- en gladde noppen. [Geen roemers van de eigen glasoven uit eind 17de eeuw]. Verscheidene (minimaal zes) pasglazen, 8- en 9-kantig! Ook tenminste vier pasbeters zijn geborgen. Verder tenminste 18 gladde en gedecoreerde beters waaronder een archeologisch complete hoge kometenbeker en een beker met diamantgravure. Vijf kelkglasten met holle stamknoop, glad en geribd. Een eenvoudig vleugelglas.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-ke		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>BP+X</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1575-1700	28	70	6	15	6	15					+
	[kometenbeker; vleugelglas]										

p.363: **Groningen, beerput VII.** Datering 1700-1800. Slechts drie kelkglasten worden gemeld waaronder een slingerglas. Tenminste zes ‘Boheemse’ beters, een enkele met radgravure, en drie ‘firing glasses’ waarvan een met geknepen voetdecoratie. Een geslepen glazen deksel.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-ke		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>BPVII</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1700-1800	9	69			3	23	1	8			?
	[geen bijzondere objecten]										

Bourtange, Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850

p.351: Slechts drie gesloten complexen zijn gevonden: een afvalkuil in relatie met 's Lands Huys (B1.5), een beerput behorende bij het Commandeurslogement (B2.3) en een sloot onder de 'Baracquen' B3.1). Veel materiaal is afkomstig uit de gracht (onder de sekreten) en uit verspreid liggende kuilen en slootjes in het stadsgebied.

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>B 3.1</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1580-1614	1	50	1	50							±
	[een vetro a fili-beker]										

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>B 2.3</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1650-1663	25	47	14	26	13	25	1	19			++
	[fraaie façon-bekers, grote roemer, bijzondere bokaal, glazen bord]										

Compl.	gl-bek		gl-roe		gl-kel		gl-kom		gl-kan		sociale
<u>B 1.5</u>	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	status
1725-1775	2	33			3	50	1	17			+
	[huwelijksbokaal, 2 kandelaars]										

Het is duidelijk dat er een nauwe relatie bestaat van Gronongen en Bourtange met de Noord-Duitse productiegebieden. Opvalt het bescheiden aantal roemers, overwegend van klein formaat bestemd voor brandewijn of jenever. Beoordeeld op de kwaliteit van het glaswerk hadden de bewoners van de betere woningen ('s Lands Huys en Commandeurslogement) de beschikking over fraai glaswerk, maar wat het slijp- en graveerwerk betreft was dit van mindere kwaliteit dan in de Hollandse steden gevonden wordt.

DISCUSSIE

De vraag is of het verantwoord is met de gegevens die zijn verzameld een vergelijking te maken wat kwantiteit en kwaliteit betreft tussen het tafelglaswerk geborgen in Zutphen met het tafelglaswerk gevonden elders in het land.

Voorwaarden voor een vergelijking zijn: een zelfde vergelijkingsperiode en een zelfde sociale status van de bewoners. Wat deze laatste voorwaarde betreft hebben wij in de overzichtstabel 1 alleen de zeer rijke (++) en de rijke (+) huishoudens beschouwd en deze samen opgenomen.

Voor drie vergelijkingsperioden is gekozen: de perioden c.1425-c.1575 (overwegend Waldglas), c.1575-c.1700 (façon de Venise glas) en c.1700-c.1800 (Engels loodglas en Boheems krijtglas).

Genoteerd is het aantal gesloten vondstcomplexen per locatie. Per vondstcomplex is het aantal objecten in iedere periode genoteerd, waarbij zowel alledaagse voorwerpen als bijzondere objecten zijn geteld.

Een ? geeft aan dat de sociale status niet is vermeld maar dat het glaswerk wijst op een bovenmodaal inkomen van de bewoners.

TABEL 1

Aantal Objecten	1425-1575 N	1575-1700 N	1700-1800 N	1425-1800 N	complexen N
ZUTPHEN	77	60	130	267	15
ALKMAAR	19	116	74	209	8
HAARLEM	14	94	47	155	7
DELFT	-	337	33	370	4
DORDRECHT	33	15	-	48	3
KAMPEN	43	46	-	89	6
HASSELT	1	67	-	68	1
ZWOLLE	4	8	-	12	4
DEVENTER	108	54	39	201	6
NIJMEGEN	83	19	32	134	5
TIEL	4	2	202	208	3
GRONINGEN	7	69	-	76	3
BOURTANGE	-	59	116	<u>175</u>	<u>2</u>
				1677	52

Afgezien van Zutphen, zijn voor de andere steden in totaal 1677 objecten afkomstig uit 52 gesloten complexen bewerkt. Per complex betekent dit gemiddeld 32.3 objecten. Zutphen toont 267 objecten in 15 complexen. Per complex houdt dit in 17.8 objecten, aanzienlijk minder dan het gemiddelde.

Voor Deventer met 6 complexen en 201 objecten betekent dit per complex 33.5 objecten, iets boven het gemiddelde. Voor Nijmegen met 5 complexen en 134 objecten komt de berekening op 26.8 objecten per complex, een lager aantal objecten dan gemiddeld maar duidelijk meer dan Zutphen toont.

De bewerkte complexen in Delft bevatten geen vroeg materiaal. Opvallend is dat Delft per complex het meeste gebruiksglas oplevert. Met vier bewerkte vondstcomplexen - nagenoeg gelijk aan het gemiddelde aantal complexen voor alle steden met uitzondering van Zutphen - werden 370 objecten geborgen, 92.5 objecten per complex. Een getal dat ver boven de andere steden uitgaat.

Zutphen is vertegenwoordigd door ca. 4 maal zoveel vondstcomplexen als gemiddeld per stad zijn bewerkt. Een vondstcomplex bevat in Zutphen gemiddeld 17.8 objecten. Deventer en Nijmegen bevatten beide per complex meer objecten, namelijk 33.5 en 26.8. Tiel met 68 objecten per complex is een uitschieter; door de zeer gefortuneerde familie van Lith de Jeude met veel en rraai 18de-eeuws glaswerk is de balans verstoord.

Zutphen toont ten opzichte van de Hollandse steden Alkmaar en Haarlem een kleiner aantal objecten per complex. In Alkmaar is sprake van 27.4 objecten per complex; voor Haarlem zijn dit 22.4 objecten. Dordrecht toont nagenoeg evenveel objecten als Zutphen, namelijk 16 objecten per vondstcomplex.

Wanneer we de periode 1425-1575 bekijken, dan valt op dat in vergelijking met de steden langs Waal en IJssel Zutphen in de late middeleeuwen ten opzichte van Deventer en Nijmegen een kleiner aantal vondsten per complex vermeldt (5.1 object tegenover resp. 16.7 en 16.6 object per complex), m.a.w.: een kwantitatief armer glasverleden laat zien.

Voor de periode 1575-1700 daarentegen geldt dat Zutphen met 4 objecten per complex slechter presteert dan Deventer (9 object per complex) maar even goed als Nijmegen (3.8 object per complex).

Ten aanzien van de buitengewesten presteert Groningen in de late middeleeuwen met 3 vondstcomplexen en 7 objecten maar bescheiden (2.3 object per complex), maar voor de periode 1575-1700 met 69 objecten kwantitatief aanzienlijk beter, namelijk met 23 objecten per complex en daarmee veel beter dan Zutphen (met 4 objecten per complex) en ook beter dan Deventer en Nijmegen met resp. 9 en 3.8 objecten per complex).

Bourtange presteert in de periode 1575-1700 ook goed, met 29.5 objecten per complex.

Onderstreept moet worden dat in de voorafgaande beschouwing alleen het aantal objecten per vondstcomplex is vergeleken tussen de steden waarbij de kwaliteit van het glaswerk buiten beschouwing is gelaten. De vraag is dan ook of deze gegevens werkelijk iets zeggen over de rijkdom van de huishoudens.

Als we kijken naar alle keramiekvondsten in de complexen dan valt meteen op dat de absolute aantallen vondsten in Zutphen achterblijven bij die van de West-Nederlandse vondstcomplexen. Anders gezegd: de gemiddelde hoeveelheid vondsten per vondstcomplex is in Zutphen beduidend lager dan in het westen van Nederland.

De verklaring hiervoor lijkt eerder gelegen in de vondstomstandigheden dan in de glas-rijkdom van de huishoudens. Beerputten en afvalkuiken in Zutphen en andere Oost-Nederlandse steden zoals Hasselt, Kampen, Zwolle, Deventer, Nijmegen en Tiel zijn doorgaans in een droge ondergrond gegraven. De inhoud laat zich gemakkelijker verwijderen en uitspreiden over de akkers rond de steden. De meeste beerputten en -kuilen in Zutphen zijn meermalen geleezd en er bleef veelal een vondstlaag uit een korte gebruiksperiode in de put achter. Veel afvalkuilen zijn ook eenvoudigweg klein van omvang en daarmee onvergelijkbaar met de vaak grote beerputten in de West-Nederlandse steden. Uit de publicaties van de inventarissen van West-Nederlandse beerputten blijkt dat de absolute aantallen objecten vaak zeer groot zijn en dat de putten vaak tot 'de rand toe' gevuld waren met materiaal uit een intensieve en lange gebruiksperiode.

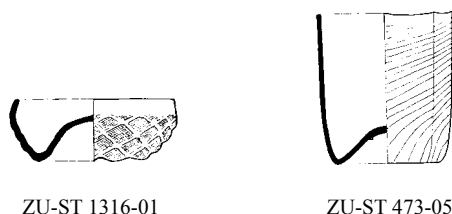
Voor Zutphen zijn slechts twee beerputten onderzocht die zelden of nooit geleezd zijn, een natte context hadden en die in absolute aantallen veel meer objecten bevatten: Huize van de Kastele V 128 met 56 glasobjecten en Lange Hofstraat 5 (ZU-ST V 1287A-1288) met 110 glasobjecten. Deze aantallen lopen in de pas met de West-Nederlandse complexen en bewijzen dat de kwantiteit niets zegt over de rijkdom van de bewoners.

Daarvoor moeten wij kijken naar de kwaliteit van het gevonden glaswerk in ieder van de drie gekozen perioden.

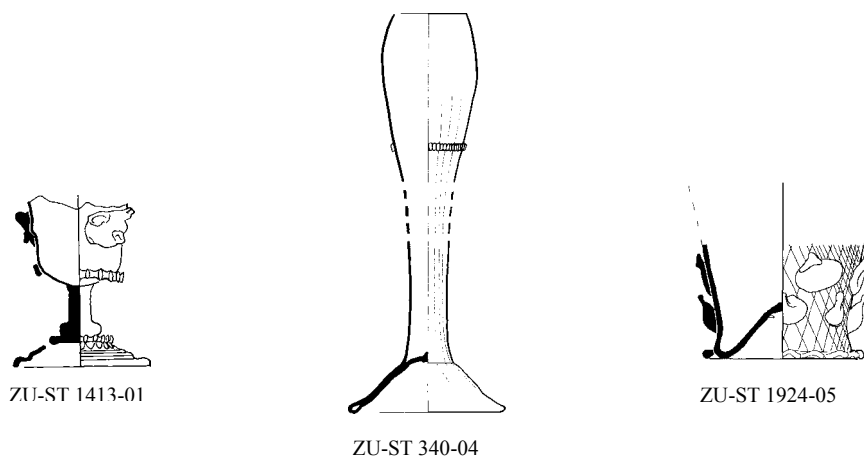
Maar glaskwaliteit speelt in de late middeleeuwen waarin overwegend waldglas werd gebruikt (vòòr c. 1575) een bescheiden rol: zowel in rijke als in arme huishoudens is het eenvoudige glaswerk met name bekens (Maigelbecher) en kommetjes (Maigelein) van eenzelfde kwaliteit. Alleen in kwantiteit is er verschil.

In rijke huishoudens komt tegen het einde van de 15de eeuw naast het gewone gebruiksglas langzamerhand ook drinkgerei met toegevoegde waarde in de mode: bekers van een bijzondere vorm zoals de knotsbeker en de Scheuer, en verschillende soorten noppenbekers en stangglazen met versiering zoals glasdraad-manchetten en uitgeblazen noppen. Ook komen we dan bij rijke bewoners maigeleijn op glasdraad-voet, lage koolstronken, voetbekers en blauwglazen geribde kannen tegen.

Voorbeelden van gewoon gebruiksglas:

Voorbeelden van bijzondere objecten:

tekeningen niet op schaal, zie hiervoor betreffend rapport

In tabel 2 is voor de Waldglas-periode (1425-1575) per stad het aantal bijzondere objecten ten opzichte van het totale aantal objecten genoteerd.

TABEL 2 1425-1575

	objecten N	aantal bijzondere objecten N	% (afgerond)
ALKMAAR	19	5	26
HAARLEM	14	6	43
DORDRECHT	33	5	15
KAMPEN	43	8	19
DEVENTER	108	6	6
ZUTPHEN	77	12	16
NIJMEGEN	83	9	11

Steden met N<10 zijn weggelaten omdat deze het beeld door toeval of selectie van gepubliceerde bijzondere objecten kunnen verstoren.

Van de 66 objecten geborgen in de drie Hollandse steden Alkmaar, Haarlem en Dordrecht, zijn er 16 (24 %) als uitzonderlijk aan te merken. Van de 311 objecten afkomstig uit Kampen, Deventer, Zutphen Nijmegen vallen 35 objecten (11 %) onder de categorie: bijzonder object. De Hollandse steden scoren daarmee aanzienlijk hoger wat het aandeel bijzondere objecten betreft dan de IJssel/Waal steden. De bewoners van de Hollandse steden zijn daarmee in de Late Middeleeuwen als rijker aan te merken in vergelijking tot de bewoners van de Oost-Nederlandse steden.

Maar geldt dit ook wanneer we alleen de vondsten afkomstig uit een 15de eeuwse context beschouwen?

Zoals hierboven al is aangegeven, treden Waldglas-objecten met toegevoegde waarde, dus bijzondere objecten, pas tegen 1500 in de huishoudens van rijke bewoners op. Vooral in het eerste kwart van de 16de eeuw komen extravagante vormen en versieringen voor.

Naar aanleiding van de uitspraak van Clevis en Smit¹ dat in de 15de eeuw in Kampen, maar waarschijnlijk ook in Deventer en Nijmegen een aanzienlijke groep van de bevolking zich de aanschaf van gebruiksglas kon permitteren, terwijl dit in steden in het westen van het land vermoedelijk nog niet het geval was, hebben wij aan de hand van de beschikbare gegevens deze premisse gepoogd te toetsen.

In tabel 3 zijn de gegevens uit de vondstcomplexen die strikt tot de 15de eeuw beperkt bleven, samen gebracht, waarbij moet worden aangetekend dat pas tegen 1500 de versieringsdrift in de Duitse glastraditie een rol gaat spelen, waardoor het aantal van de norm afwijkende objecten van vòòr 1500 maar klein is. Pas in de periode na 1500 neemt het aantal extravagante objecten sterk toe - hetgeen in de voorafgaande tabel duidelijk tot uiting is gekomen.

TABEL 3 1400-1500

	objecten	aantal bijzondere objecten	% (afgerond)
	N	N	
ALKMAAR	-	-	
HAARLEM	10	2	20
DORDRECHT	<u>8</u>	<u>0</u>	
	18	2	11
KAMPEN	16	6	37
DEVENTER	32	2	6
ZUTPHEN	25	1	4
NIJMEGEN	<u>71</u>	<u>3</u>	4
	144	12	8

Het is duidelijk dat Kampen in de 15de eeuw een zeer hoge score haalt terwijl in die periode de andere steden aan de IJssel veel minder hoog scoren. Van de westelijke steden toont alleen

¹ Clevis,H. en M.Smit: Verscholen in Vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925. Kampen 1990,69

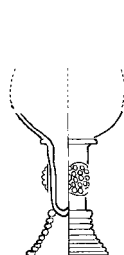
Haarlem enkele bijzondere objecten terwijl in Dordrecht onder de objecten die uit de 15de eeuw geborgen zijn, geen uitzonderlijke exemplaren zitten.

Ondanks de kleine aantallen lijkt het waarschijnlijk dat het gemiddelde percentage bijzondere objecten in de West-Nederlandse (Hollandse) steden maar weinig afwijkt van het gemiddelde percentage bijzondere objecten dat in de Oost-Nederlandse steden te voorschijn is gekomen. Wel is duidelijk dat Kampen in de 15de eeuw een aparte plaats heeft ingenomen waardoor de veronderstelling van Clevis en Smit, dat in de 15de eeuw het glasbezit in de Hollandse steden minder algemeen was dan in Kampen, grond van waarheid bevat. Maar dat dit ook zou gelden voor de andere Oost-Nederlandse steden komt zeker niet uit onze gegevens naar voren.

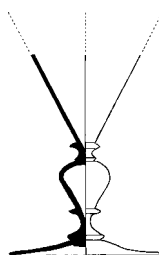
Een vergelijking tussen de steden in de provincie Holland en de steden aan IJssel en Waal in de 'façon de Venise'-periode 1575-1700 is mogelijk met behulp van tabel 4. Per stad is het aantal bijzondere objecten ten opzichte van het totale aantal geborgen objecten genoteerd.

Eerst volgen voorbeelden van eenvoudige, voor dagelijks gebruik bestemde objecten en van bijzondere objecten afkomstig uit de periode 1575-1700.

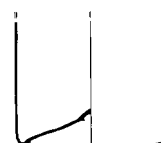
Voorbeelden van gewoon gebruiksglas:

HvdK 128-03

HvdK 128-01

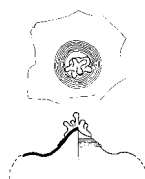

DS 82-106 427-02

Voorbeelden van bijzondere objecten

HvdK 128-14

LH 7 21-04

HvdK 128-12

HvdK 128-08

DS 82-106 468-01

tekeningen niet op schaal, zie hiervoor betreffend rapport

TABEL 4 1575-1700

	objecten N	aantal bijzondere objecten N	% (afgerond)
ALKMAAR	116	34	29
HAARLEM	94	4	4
DELFT	337	11	3
DORDRECHT	15	3	20
KAMPEN	46	1	2
HASSELT	67	2	3
DEVENTER	54	3	6
ZUTPHEN	60	9	15
NIJMEGEN	19	8	42
GRONINGEN	69	2	3
BOURTANGE	55	4	7

Zoals eerder is vermeld zijn steden met $N < 10$ weggelaten omdat deze het beeld door toeval of selectie van gepubliceerde bijzondere objecten kunnen verstoren.

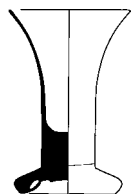
Van de 562 objecten geborgen in de vier Hollandse steden: Alkmaar, Haarlem, Delft en Dordrecht zijn er 52 (9 %) als uitzonderlijke objecten aan te merken. Van de 246 objecten afkomstig uit Kampen, Hasselt, Deventer, Zutphen en Nijmegen vallen 23 objecten (eveneens 9 %) onder de categorie: bijzonder object. Gemeten aan het percentage luxueus tafelglasgeri is geen verschil aantoonbaar tussen de gezamenlijke Hollandse steden, en de gezamenlijke Oost-Nederlandse steden.

Bekijken we de resultaten behaald bij onderzoek van de steden afzonderlijk dan valt op dat in de provincie Holland Alkmaar en Dordrecht hoog scoren (dus rijker zijn dan Haarlem en Delft) maar dat dit wat de provincie Gelderland betreft eveneens voor Zutphen en Nijmegen geldt.

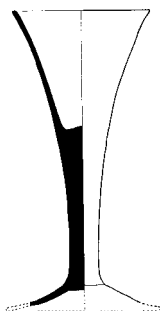
In Groningen en Bourtange vinden we 6 bijzondere objecten op 124 geborgen herkenbare objecten, zijnde 5 %. Dit percentage komt niet in de buurt van de waarden berekend voor de rijke steden in Holland en Gelderland.

Tenslotte willen wij nog de steden in de provincie Holland en de steden aan IJssel en Waal in de periode 1700-1800 met elkaar en met Groningen en Bourtange vergelijken. Dit is mogelijk met behulp van de volgende tabel. Ook nu weer is per stad het aantal bijzondere objecten ten opzichte van het totale aantal geborgen objecten genoteerd.

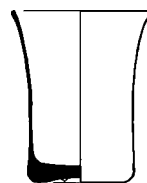
Voorbeelden van gewoon gebruiksglas:

Zu-St 1288-10a

Zu-St 647-22

Zu-St 248-01

TABEL 5 1700-1800

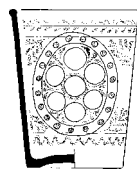
	objecten	bijzondere objecten
	N	N
ALKMAAR	74	0
HAARLEM	47	0
DELFT	33	0
DORDRECHT	-	-
KAMPEN	-	-
HASSELT	-	-
DEVENTER	39	0
ZUTPHEN	130	0
NIJMEGEN	68	0
GRONINGEN	76	0
BOURTANGE	116	3

Wat opvalt is dat voor Dordrecht, Kampen en Hasselt geen 18de-eeuwse objecten beschikbaar zijn, terwijl voor de overige steden op Bourtange na, geen enkel bijzonder object is te vermelden. Alleen in Bourtange werden een geslepen en gegraveerde huwelijksbokaal en twee geslepen kandelaars geborgen.

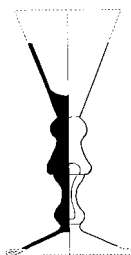
In de meeste steden zijn wel gegraveerde bekers en andere tafелgerei van krijtglas te voorschijn gekomen evenals naar de Engelse mode gevormde kelkglazen. Indien gegraveerd of anderszins gedecoreerd, zijn deze voorwerpen bij ontbreken van werkelijk bijzondere objecten als representatief voor een niet-onbemiddeld huishouden te beschouwen.

Daartoe is de voorgaande tabel gemodificeerd. De steden zonder 18de-eeuwse objecten zijn weggelaten en afgezien van de kolom 'bijzonder objecten' is een kolom 'representatieve objecten' opgenomen.

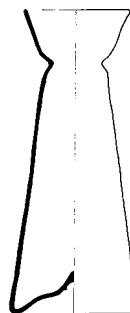
Voorbeelden van representatieve objecten:

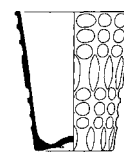
Zu-St 413-9c

Zu-St 647-21

Zu-St 1288-17

Zu-St 1288-31a

tekeningen niet op schaal, zie hiervoor betreffend rapport

TABEL 6 1700-1800

	objecten N	representatieve objecten N	%(afgerond)	bijzondere objecten N
ALKMAAR	74	9	12	0
HAARLEM	47	3	6	0
DELFT	33	3	9	0
DEVENTER	39	4	10	0
ZUTPHEN	130	19	12	0
NIJMEGEN	68	17	25	0
GRONINGEN	76	4	5	0
BOURTANGE	116	13	11	3

Nemen we de drie Hollandse steden samen, dan bezitten van de 154 voorwerpen 15 objecten een zekere representatieve waarde, zijnde 10 % (afgerond). De Oost-Nederlandse steden leverden 237 18de-eeuwse voorwerpen op waarbij 40 objecten een zekere representatieve waarde bezitten, zijnde 17 % van het totaal. Deze relatief hoge waarde komt geheel op rekening van Nijmegen.

Vergelijken we hiermede de ‘buitengewesten’ met 192 voorwerpen en 17 objecten van enige waarde, dan is het percentage ten naaste bij 9, een percentage van dezelfde orde als dat van de drie Hollandse steden tezamen genomen.

Wat kan nu uit deze gegevens worden opgemaakt?

In tabel 7 zijn de percentages bijzondere objecten t.o.v. het totale aantal objecten voor de drie periodes die bekeken zijn nog eens samengebracht.

TABEL7 percentages bijzondere/representatieve objecten

	1425-1575	1575-1700	1700-1800
ALKMAAR	26	29	12
HAARLEM	43	4	6
DELFT	-	3	9
DORDRECHT	15	20	-
KAMPEN	19	2	-
DEVENTER	6	6	10
ZUTPHEN	16	15	12
NIJMEGEN	11	42	25

Wanneer we alleen de steden beschouwen die in alle periodes meedoen, dan zijn Alkmaar en Haarlem representanten van de Hollandse steden en vertegenwoordigen Deventer, Zutphen en Nijmegen de Oost-Nederlandse steden. Dit levert tabel 8 op.

TABEL 8 percentages bijzondere/representatieve objecten

	1425-1575	1575-1700	1700-1800
ALKMAAR } HAARLEM }	35	17	9
DEVENTER } ZUTPHEN } NIJMEGEN }	11	21	16

Uit deze getallen komt naar voren dat in de late middeleeuwen de Hollandse steden, beoordeeld naar de kwaliteit van het tafelglas als uiting van rijkdom, duidelijk hoger scoorden dan de steden langs de Rijn en de IJssel.

In de 17de eeuw waren de burgers van West- en Oost-Nederland ongeveer even rijk terwijl in de 18de eeuw zich een verschil ten gunste van de Oost-Nederlandse steden voordoet.

Op zich is dit beeld merkwaardig en tegenstrijdig met het algemene welvaartsbeeld dat we hebben van deze gebieden in genoemde perioden. Worden de middeleeuwen algemeen als een rijke periode gekenmerkt voor de Oost Nederlandse steden, de 17de eeuw is toch bij uitstek de Gouden Eeuw voor West Nederland, het gewest Holland. De Oost Nederlandse steden waren in de 17de eeuw niets meer dan frontiersteden, dat wil zeggen vestingsteden, in de periferie van het machtige Holland. Dat Holland over het algemeen in de 18de eeuw verarmde is algemeen bekend, maar dit is relatief. Het gewest was zo rijk in de 17de eeuw dat deze verarming toch nog altijd een welvaartsniveau kende dat boven alle gewesten uitstak. In het glas komt ook dit beeld niet naar voren. De steden in Oost Nederland hebben een beduidend hoger percentage representatieve objecten.

Voor de periode 1425 tot 1575 kan gesteld worden dat de Oost Nederlandse steden al op hun retour waren en werden overvleugeld door de Hollandse steden. De Gouden Eeuw voor de IJsselsteden was de 14de eeuw. Alleen Kampen (met vrachthandel over water) en Deventer (handel over land; jaarmarkten) weten nog tot in de 16de eeuw een sterke handelseconomie te behouden. Slechts in Kampen uit zich deze welvaart in de 15de eeuw in het gebruiksglas met een beduidend hoger percentage ten opzichte van de Hollandse steden. Het geringe verschil tussen de percentages bijzondere objecten in de periode 1575 tot 1700 voor Holland versus Oost Nederland in het voordeel van Oost Nederland is tot op heden niet te verklaren, al liggen de percentages niet ver uit elkaar. De Hollandse steden zouden hier qua bijzondere objecten hoog boven uit moeten stijgen, zo zou men verwachten. Dit beeld zet zich voort in de 18de eeuw. Ook hier zou Holland zich rijker moeten presenteren dan Oost Nederland, ondanks de afgenomen welvaart ten opzichte van de 17de eeuw, maar het omgekeerde is waar te nemen in het glas. Verklaringen hiervoor zijn lastig te geven. Hechtede men meer aan het bezit van bijzondere glasobjecten in relatief minder welvarende steden? Was gewoon gebruiksglas als massaproduct in rijke steden goedkoper en was in rijke steden bijzonder glas minder statusgevoelig? We moeten wel bedenken dat de ècht bijzondere glasobjecten zelden in de beerput terechtkwamen, maar doorgaans als familiestukken ‘antiek’ zijn geworden en in collecties terecht kwamen.

Dergelijke topstukken in (museale) collecties hebben toch vaker een herkomst uit het welvarende Holland.

Tot slot

Het zal duidelijk zijn dat het niet eenvoudig is om grip te krijgen op de waarde van glaswerk uit archeologische context als indicator van welvaart en als drager van informatie over het betreffende huishouden. Of de boven beschreven constatering juist zijn en wat de verklaringen zijn van deze constatering moet uit toekomstig onderzoek blijken. We weten eigenlijk nog te weinig van glaswerk in archeologische context. De tot op heden opgegraven en gepubliceerde aantallen zijn relatief nog gering ten opzichte van de lange tijdsspanne van de 15^e tot en met de 18^e eeuw. De 19^e eeuw is zelfs geheel weggelaten omdat bruikbaar gepubliceerd materiaal zeer gering is en juist in die eeuw grote veranderingen optreden ten aanzien van gebruik en productie van glas. Het aantal steden dat bruikbare complexen opgeleverd heeft is ook relatief gering al kunnen de betrokken steden wel worden beschouwd als goede representanten van hun regio. Er zijn regionale verschillen ten aanzien van de conserveringstoestand van glas in de bodem die van invloed zijn op de geborgen aantallen. Ook de regionale verschillen in gebruik en onderhoud van de beerputten en grootte van vondstcomplexen in beerputten en afvalkuilen bemoeilijken goede vergelijkingen. Kwantiteit blijkt daarom geen bruikbare indicator te zijn van de welvaart van een huishouden of een (stedelijke) samenleving. Kwaliteit van glasobjecten in archeologische context lijkt wel een beeld op te leveren. Soms lijken voor de hand liggende conclusies op te gaan (het glasrijke Kampen in haar bloeitijd in de 15^e eeuw), soms ook spreekt het glaswerk een geheel andere taal dan andere archeologische indicatoren en historische gegevens (rijk glaswerk in het armere oost-Nederland ten opzichte van de Hollandse steden). Verklaringen hiervoor zijn met de huidige stand van kennis niet te geven.

Deze exercitie is een eerste poging geweest om een beeld te krijgen van de tot nu toe gepubliceerde glascomplexen en aan de hand daarvan conclusies te trekken. De belangrijkste conclusie is wellicht dat er veel meer gepubliceerd materiaal nodig is om werkelijk bruikbare en beargumenteerde conclusies te mogen trekken en specifiekere geformuleerde vraagstellingen aan het materiaal te kunnen stellen. Wij hopen met de publicatie van de glascomplexen uit Zutphen hieraan een bijdrage te hebben geleverd.

Michel Groothedde en Harold Henkes

7 mei 2003